

JYX

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Säntti, Joonas

Title: Kertomustieteellä tarinatalouden kimppuun

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © Säntti & Lukukeskus, 2020

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Säntti, J. (2020). Kertomustieteellä tarinatalouden kimppuun. *Kiiltomato*, 20.12.2020.
<https://kiiltomato.net/critic/makela-kertomuksen-vaarat/>

Kertomuksen vaarat: kriittisiä ääniä tarinataloudessa

Maria Mäkelä, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola & Tytti Rantanen (toim.)

Vastapaino 2020

342s.

TIETOKIRJALLISUUS

Kertomustieteellä tarinatalouden kimppeihin

JOONAS SÄNTTI | 20.12.2020

Olemme kaikki nykyään tarinankertojia. Jokaisen meistä pitäisi löytää tai muokata oma elämäntarinansa, joka on sekä sama että eri asia kuin identiteetti. Menestyäkseen niin yksilöillä, puolueilla kuin urheilujoukkueillakin pitää olla jokin tarina, mikä on sekä sama että eri asia kuin strategia. Suuret yritykset ovat tarinallisen innon edelläkävijöitä: Facebook antaa ryhmiensä aktiivisimmille sisällöntuottajille automaattisesti ”visuaalisen tarinankertojan” manttelin, halusi sellaista tai ei. Nykytodellisuudessa kertomuksellisuus tuntuisi olevan siinä määrin välttämätön eloonjäämisen kannalta, että ihminen, tuo tarinoita kertova eläin, ei tunnu selviävän arkisimmasta kauppareissustakaan ilman kertomuksen tukea. Onko kaikki jäsentynyt maailman kokemisen kertomusta ja elämä itsessään tarina, jota kerromme... itsellemme?

Laajimmat kertomuksen määritelmät saivat 2000-luvun alkupuolella pyyhkeitä erityisesti kirjallisuudentutkijoilta, jotka olivat kyllästyneet käsitteen banalisoitumiseen ja epäselvyyteen: ”Mitään ei ole eroteltu: ei elämää, ei kertomusta, ei meitä”, parahti suomalaisen narratologian *grand old man* **Pekka Tammi** vuonna 2009.

Kuitenkin juuri kirjallisuustieteilijät ovat pitkään olleet eturintamassa laajentamassa kertomustieteellisten työkalujen soveltamista laajempien myyttien ja elävän nykykulttuurin tutkimukseen. Muistan elävästi ensihämmennykseni, kun opiskelijana kohtasin jälkiklassiseksi nimetyn nykynarratologian kiinnostuksen talouteen, lääketieteeseen, videopeleihin ja tositelevisioon. Voi niitä kadotettuja viattomuuden aikoja, kun narratologit saivat rauhassa keskittyä **Proustin** ja **Austenin** proosaan – tai edes venäläisiin kansansatuihin! Onko ihan pakko syleillä jotain narratiivista käännettä, kun haluaisi vain sulkeutua kammioonsa nauttimaan fokalisaatiosta, duraatiosta ja romaanikasojen pölystä?

Kas, tulinko juuri rakentaneeksi kertomuksen tai kaksikin?

Runsasta mediahuomiota huomiota keränneen Kertomuksen vaarat -projektin (Tampereen yliopisto) kirjajulkaisu tarttuu hyödyllisesti juuri tällaisiin käsitesotkuihin. ”Kertomuskriittiseksi” esittäytyvän kokoelman toimittajat pyrkivät selkiyttämään käsitteiden käyttöä, vaikka tutkijan, journalistin ja markkinoijan määritelmät kertomukselle operoivat väkisinkin eri tarkkuuksilla. Kirjan tekijät varoittavat tapaustutkimusten kautta aikamme tarinatalouden lakien sokeasta hyväksymisestä. Ihan kaikkea ei voi tai tarvitse kerronnallistaa, ja toisinaan tarinattomuus voi olla yhteiskunnan toimivuuden kannalta turvallisempaa. Samalla tekijät pyrkivät osoittamaan, mitä annettavaa narratologisella analyysillä on mitä erilaisemmille viestinnän muodoille. Seitsemän toimittajan yhteistyönä valmistunut kahdenkymmenen luvun kokonaisuus käsittelee esimerkiksi journalistien, some-vaikuttajien, aktivistien ja yritysten, jopa Suomen poliisin tarinankerrontaa.

Onhan tuollaista tullut harrastettua. Kriittiseen lukutaitoonsa uskovan ammattilukijan ylpeys sai hyödyllisiä kolhuja.

Kertomus, tarina, narratiivi

Kertomus ja tarina sekoittuvat arkikielessä jatkuvasti toisiinsa, kuten toisinaan myös juoni – sana, jonka lähes täydellinen poissaolo kirjasta on mielestäni kiinnostavaa, koska käsittelyssä on myös taiteellisia kertomuksia. Toimittajat haluavat korostaa erityisesti kertomuksen ja tarinan erottelun tarvetta. Myös kokemuksellisten kertomusten parissa tulisi muistaa, että kertomusta ei eletä sellaisenaan, vaan se on erillinen kokonaisuus, jonkinlainen esitys tai kuvaus, johon tarina perustuu. Kertomukset siis kerrotaan ja tarinat tulkitaan. Määritelmä seuraa luontevasti kirjallisten narratologiien rajanvedoista, joissa kertomus on kertova teksti ja tarina sen perusteella abstrahoitu kerrottujen tapahtumien kokonaisuus.

Johdannossa toimittajat toteavat, että tarinan vaarojen sijaan heitä kiinnostavat juuri kertomuksen vaarat, koska he eivät ”*ole sörkkimässä kenenkään identiteettiprojektia*” tai ”*poliittisia kantoja*” (s. 18). Tämä ei ehkä täysin pidä paikkaansa, ja hyvä niin, koska ilman minkäänlaista eettistä tai ironista asennoitumista tarkasteltuihin ilmiöihin kokoelma jäisi turhan kuivaksi. Lukujen päätteeksi tarjottavat konkreettiset ”vinkit”, joita myönnän ensikohtaamisella hieman hätkähtäneeni, tarjoavat jo omanlaistaan kannanottoa. Vinkkisivut ovat myös selkein esimerkki siitä, kuinka analyttisyys kohtaa kokoelmassa ratkaisukeskeisyyden. Kirjoittajat eivät pelkästään tarkastele tarinankerronnan lainalaisuuksia vaan lähtevät esimerkiksi miettimään, miten kerronnallistaminen voisi toimia vastuullisesti.

Tietysti on tilanteita ja tapahtumia, joissa käsitteiden erottelu tuntuu erityisen vaikealta. Kokoelman ulkopuolisista aiheista voisi ottaa esimerkiksi sukupuolenkorjausta tarvitsevan transihmisen suorastaan pakotetun tarinankerronnan, jossa hänen on tuotettava identiteetistään uskottava ja vallitseviin sukupuolinormistoihin mahtuva esitys saadakseen

välttämättömäksi kokemaansa hoitoa. Edeltääkö elämä siis aina kertomusta?

Matti Hyvärisen ja **Maria Mäkelän** kirjoituksessaan esittelemä ontologisen kertomusteorian kehittyneempi muoto on yksi yritys vastata munan ja kanan ongelmaan: ”kerromme kertomuksia eletystä, mutta samalla ennalta annetut ja ulkoa tulevat kertomukset – kuten kulttuuriset mallitarinat – jäsentävät tapojamme elää ja kertoa”. Vaikka elämä ei ole kertomus ja kaikki kertomukset ovat vajavaisia, ”kerronnallisuus ja kerronnallinen prosessointi on enemmän tai vähemmän läsnä kaikessa toimimisessa” (s. 93).

Kertomuskriittiseen oppaan tehtäviin kuuluu varoittaa myös löysästä kertomuspuheesta, jossa toisten mielipiteitä kutsutaan narratiiveiksi. Tällöin sanan merkitys tulee huomattavan lähelle ideologian käsitettä, kuten **Samuli Björninen** toteaa. Piileviä motiiveja ja ajattelua rajaavia muotteja on aina vain toisilla. Poliittisten vastustajien kuvittelu naiiveiksi, tahattomiksi narratiivien uhreiksi on houkuttelevaa, mutta vaarallista.

Mukavan dialogiseksi rakennettu kokonaisuus antaa tilaa myös ”kokemusasiantuntijoiden” kommenteille. Ääneen päästetään esimerkiksi joukko taiteentekijöitä. Kirjailijat, dokumenttielokuvien ja fiktioelokuvien ohjaajat avaavat suhdettaan kertomuksen haasteisiin. **Tytti**

Rantasen haastatteluartikkelin perusteella dokumentaristit kokevat tarinallisuuden usein aristoteelisena alku-keskikohta-loppu-rakenteena tai jonain muuna keinotekoisena mallina. Tässä perinteisimmässä muodossaan se on lähinnä rajoittavaksi koettu odotus, joka vaikuttaa vastakohdalta keskeiseksi koetuille taiteellisille arvoille – kokemuksellisuudelle, ennakoimattomuudelle, aitoudelle tai monipuolisuudelle.

Kirjallisuutta käsittelevät luvut eivät kiinnity kirjan laajempaan projektiin aivan yhtä luontevasti. Esimerkit ovat kyllä kertomakirjallisuudesta, mutta puheenaiheet liittyvät kertomusta ja kertomuksellisuutta enemmän tyyppistävien kirjallisuuskäsitysten ja erilaisten lukutapojen ongelmiin.

Kirjallisuuden hyötyjä, taiteilijapersoonan kaupallistumista ja tunteisiin käyvää ”*moraalikritiikkiä*” käsittelevät dialogit ja kommentit kiinnostanevat kuitenkin laajasti lukevaa yleisöä.

Erityisesti kirjallisuudentutkijat olivat kyllästyneet käsitteen banalisoitumiseen ja epäselvyyteen: ”Mitään ei ole eroteltu: ei *elämää*, ei *kertomusta*, ei *meitä*”, parahti suomalaisen narratologian *grand old man* **Pekka Tammi vuonna 2009.**

Asemoitua empatiaa

Tunteellisten kertomusten ja tunnevaikuttamisen ruotiminen kuuluu kokoelman keskeisiin aiheisiin. Empatiaa herättäviä tapauskertomuksia käytetään myös välineellisesti, kasvattamaan tai vahvistamaan mielikuvia kertojasta ja valikoitujen epäkohtien huomionarvoisuudesta. Poliitikkoja kritisoidaan yhä useammin siirtymisestä pois asiakysymyksistä kohti tarinakeskeistä identiteettipolitiikkaa. **Ville**

Hämäläisen haastatteleman **Touko Aallon** lausunnot vihreän puolueen lähihistoriasta eivät ainakaan hälvennä epäilyjä siitä, että poliittinen vaikuttaminen hahmottuu yhä vahvemmin kilpailevien tarinoiden taisteluna. ”*Vihreissä on ensin päätetty viestintälinja ja sitten mietitty sisällöt*”, toteaa entinen puheenjohtaja (s. 136).

Erittäin kiinnostavaa on pohtia myös kertomusmuodon kykyä ”salakuljettaa” arvolatauksia – näin käy esimerkiksi silloin, kun laajoja yhteiskunnallisia kysymyksiä käsitellään tunteellisten yksilötarinoiden kautta. Maria Mäkelän mukaan mallitarinat ovat yhä yleisempiä, vaikka tarinankertojien määrä kasvaa: ne ”*ovat samastuttavia yksityiskohtia sisältäviä, voimakkaita tunteita herättäviä esityksiä mullistavasta yksilökokemuksesta*” (s. 24). Näin somessa jaettu opettavainen

esimerkkikertomus siirtyy nopeasti kokemuksellisuudesta ("tämä tapahtui minulle") edustuksellisuuteen ("tää on niin totta") ja siitä normatiivisuuteen ("näin se on aina").

Analyysiä lukiessani huomasin nopeasti osallistuneeni tällaisten rakenteiden ylläpitämiseen. Kuten Mäkelä kiusallisen osuvasti tiivistää: *"Suosittuja ovat moraliteetit, jotka voi jakaa vain saman- ja oikeamielisyyttä vahvistavalla minimaalisella saatteella ilman pelkoa vaikeista jatkokysymyksistä kommenttiosiossa: "Tämä."* (s. 46.) Onhan tuollaista tullut harrastettua. Kriittiseen lukutaitoonsa uskovan ammattilukijan ylpeys sai hyödyllisiä kolhuja.

Tarinataloudessa jopa viranomaiset ovat alkaneet jakaa tunteellisia pikkutarinoita. **Matias Nurminen** tarkastelee Oulun poliisin opettavaista ja liikuttavaksi tarkoitettua some-julkaisua huumeiden vaaroista. *"Isää ei ole koskaan ollutkaan"*, kuvailee kolmannen persoonan kertoja jokseenkin hämmentävästi fiktiota ja dokumentaarista taustoitusta sekoittavassa kertomuksessa, joka on täynnä kaunokirjallisen mielenkuvauksen keinoja. Tarinallisuuden hyödyt tiedostetaan hyvin myös ääriliikkeissä, kuten Nurmisen ja **Heikki Aleksanteri Kovalaisen** kirjoitus kansallismielisten ja miesasialiikkeen radikalismista monin esimerkein osoittaa. Aktivistit näkevät oman toimintansa nimenomaan *"kertomuksellisena sodankäyntinä"*, jossa heräämisen ja kääntymyksen kertomusmallit tuntuvat olevan yhtä suosittuja kuin uskonnollisessa retoriikassa.

Mallikertomusten kautta on mahdotonta kuvata kompleksisia ja yksilön vaikutusmahdollisuudet ylittäviä kokonaisuuksia kuten rakenteellista syrjintää tai ilmastonmuutosta. Kertomakirjallisuus suosii apokalyptisiä ja dystopiaa, hyvän yksilön ja pahan imperiumin taistelua. Miten kuvata planeetan laajuista muutosta niin, että tieteellinen uskottavuus ja eläytymisen mahdollisuus kohtaavat, **Juha Raipola** kysyy: *Tulisiko fiktiivisten tulevaisuudenkuvitelmiä olla varoittavia esimerkkejä tulevaisuuden uhkakuvista vai kuvauksia ilmastonmuutoksen*

sopeutumisesta? [...] Synkät kuvaukset tulevaisuuden katastrofeista voivat tarjota osuvaa tietoa ekokriisin mahdollisista seurauksista, mutta samalla ne voivat epähuomiossa vakuuttaa yleisönsä siitä, ettei muutoksille ole tehtävissä mitään. (s. 296.)

Tunteellinen samastuminen tulee esille myös kirjallisuuden käsittelyssä. Ajatuksia empaattisen eläytymisen kyvystä vahvistaa hyvää kansalaisuutta ja romaanien hyödyntämisestä mielen kuntosalina on 2000-luvun mittaan sekä toisteltu että kritisoitu. Keskustelu tuntuu etualaistavan realistista proosaa ja helposti samastuttavia, edustaviksi tarkoitettuja henkilöahmoja. Haastatellut nykykirjailijat näkevät empatian tärkeänä, mutta varoittavat asenteesta, jossa kysymykseen fiktion tarpeellisuudesta pyritään vastaamaan tyhjentävästi yhdellä lauseella. Myös toimittajat asettuvat tukemaan mielikuvituksen vapautta ja taiteen itseisarvoa, vaikka muistuttavat, että ajatus kirjallisuuden hyödyllisyydestä ei ole millään tapaa uusi tai täysin aikalaisoireellinen.

Tuskin kukaan toivoo, että tekijän kriittinen itsetarkastelu muuttuisi vaatimukseksi empatisoivasta asenteesta tai korrektista tyyliä. Kuten **Jaakko Yli-Juonikas** tiivistää, kirjailija ei välttämättä pyri lukijoidensa ”*empatiavalmennukseen*” tai äänen antamiseen syrjityille. **Riikka Pelo** korostaa, että kirjallisen teoksen tiedolliset väitteet ovat aina alisteisia taiteelliselle muodolle ja ilmaisun kerroksellisuudelle. Toisin käy sosiaalisessa mediassa, jossa viestin monitulkintaisuus on ongelma, ei arvo. Sen logiikkaa ”*luonnehtii liikutus siitä, miten oma liikutus onkin niin oikein*” (s. 250). Mietin, miksi vertailukohteeksi on otettu turvallisesti some: toki jokin hyvin kirjoitettu romaanikin voi toimia saman kaavan mukaisesti. Ja eikö myös vakavan taideromaanin lukija toisinaan nautiskele tällaisesta narsistisesta empatiaelämyksestä? Saatan minäkin vuodattaa pari todellista kyyneltä fiktiivisen kaltoinkohdellun lapsen

puolesta, sitten pyyhkiä ne kenties lapsityövoimalla valmistettuun ja siksi niin huokeaan paidanhihaani.

Kertomuskritiikin monet käyttötavat

Kokoelman vaikuttavimpia saavutuksia on se, miten laajasti ja ymmärrettävästi kirjoittavat osoittavat kertomustieteellisen käsitteistön sovellettavuuden. Mäkelä ja **Saara Harju** kirjoittavat kanonisen kerrottavuuden ja murtuman välisestä suhteesta yritysten bränditarinoissa. Esimerkiksi tuotemerkkien mielikuvia rakentavat tarinankertoajat tasapainottelevat jatkuvasti odotuksenmukaisen peruskertomuksen ja huomiota kiinnittävän poikkeuksellisuuden välillä. **Laura Karttunen** osoittaa, kuinka journalistisessa esityksessä korostuva kokemuksellisuus voi ohjata yksilökeskeiseen tarinallistamiseen, jolle valikoidut yksityiskohdat antavat toden tuntua. Empatian mahdollistaakseen toimittaja saattaa joskus antaa luonnollekin inhimillistä toimijuutta.

Kertomuksen vaarat -kokoelman aiheiden laajuuden ja kirjoittajien eri taustojen vuoksi narratologinen käsitteistö ei aina ole yhtä voimakkaasti esillä. Toisinaan vaikuttaa, että kertomuksen voisi melkein korvata diskurssilla tai representaatiolla. Esimerkiksi Rantanen ja **Taija Roiha** lähestyvät metoo-aktivismia kysymällä viime vuosien feministisestä kritiikistä tuttuja kysymyksiä: kuka kertoo, kenestä kerrotaan ja kenen äänellä. Kirjoitus on oivaltava ja kriittinen suhteessaan äänten politiikkaan ja toisten puolesta puhumiseen, joskin otsikossa mainittua aktivismin ”tarinavetoisuutta” voisi juuri tässä julkaisussa analysoida tarkemmin vaikka kerrottavuuden ja asemoinnin kannalta. Kirjoittajat pääsevät myös kertomusteoreettisesti painaviin aiheisiin pohtiessaan, kuinka metoo-lähihistorian esitykset tuottavat yksilöllistä sankaruutta, valikoivaa yhtenäisyyttä ja vahvistavat mielikuvaa poliittisesta muutoksesta

lyhytkestoisena tapahtumana. Hämäristä tunteista ja monimutkaisista tapahtumaketjuista tulee liiankin selvärajaisia.

Yksi kiinnostava jatkokysymys liittyy metoo-liikkeen asemaan feminismiä tai yleisemmin aktivismia koskevissa mallitarinoissa: miten paljon se on vaikuttanut tapamme hahmottaa poliittista muutosta. Tämän saattoi huomata kevään ensimmäisissä uutisjutuissa Black Lives Matter -liikkeestä, jota sanallistettiin mustien ihmisten metooksi. Ajatus äkillisestä vallankumouksesta, joka tekee asioita ”ensi kertaa” näkyviksi, saattaakin häivyttää näkyvistä aiempaa kritiikkiä. Yksittäisille aktivisteille ja taiteilijoille se antaa keinoja asemoida itseään juuri nyt koittavan murroksen soihdunkantajaksi ja edelläkävijäksi, toisinaan aika köykäisin perustein.

Kirjasta voi huomata, että sen toimittajat ovat työskennelleet yhdessä pitkään. Moniääninen tekijäjoukko onnistuu rakentamaan asiallisesti ja selkeästi popularisoivan tyylin. Toisinaan ”me”-pronomini eksyy myös yksittäisiin kirjoituksiin, mikä antaa ehkä turhankin laumamaisen vaikutelman jaetuista totuuksista: näin me narratologit näemme nämä asiat.

Vinkit puolestaan tuntuvat välillä yksinkertaistavan lukujen kriittisiä sisältöjä hieman hampaattomiksi. ”*Hyvä kertomus on totta ja sinun näköisesi*”, tiivistetään startup-yrittäjyyttä käsittelevän osuuden päätteeksi. Ja hieman myöhemmin: ”*Muista herkkyyys.*” (s. 206.) Onko tämä nyt se sama kirja, joka pari sivua aiemmin kritisoi tarinaposiitivisuutta ja ohjaili tarkastelemaan innovaattoria yhtenä yrityskertomusten roolina? Kirjoituksen ironinen kehystys ”*täydellisen start-up kertomuksen*” metsästyksenä ei toimi ihan vaarattomasti tässä kontekstissa. Kirjan perusteella vinkkilistat ovat syntyneet toimittajien yhteistyönä, mutta niissä tuntuu välillä kaikuva myös haastateltujen ääni. Siitä voisi melkeinpä erikseen varoittaa.

Mukavan dialogiseksi rakennettu kokonaisuus antaa tilaa myös ”kokemusasiantuntijoiden” kommenteille. Ääneen päästetään esimerkiksi joukko taiteentekijöitä.

Kokonaisuusvaikutelma on kuitenkin erittäin positiivinen. Kirjan melko tiiviit luvut ovat vaivattomasti luettavia ja esimerkkitapausten käsittely aidosti rikastavaa. Sivumarginaaleissa kulkevat sisäiset ristiviitteet toimivat mainiosti, ja teos on myös visuaalisesti miellyttävä.

Käsittehakemisto ja ajatuksella koostettu lähdeluettelo palvelevat hyvin kirjan käytettävyyttä esimerkiksi opetuksessa. Epäilemättä tekijöiden yhtenä päämääränä on ollut tuoda narratologisia sisältöjä esille helposti lähestyttävässä ja mahdollisimman monitieteellisessä muodossa, ja juuri tässä *Kertomuksen vaarat* onnistuu komeasti.

Kiiltomato-Lysmaskenin päätoimittaja Ville Hämäläinen on yksi Kertomuksen vaarat -kirjan toimittajista ja kirjoittajista. Tämän kritiikin editoinnista vastasi siksi toimituskunnan jäsen.